

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

На пошану професора, ректора Руслана
Постоловського

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 21

Рівне – 2011

УДК 94+94 (477)
ББК 63.3(0)
А-437

Рецензенти:

Віднянський Степан – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу
всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України
Макар Юрій – професор, доктор історичних наук, заслужений діяч науки і
техніки України, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилок Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог)

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-
Подільський)

Стокосос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ)

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць
Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск
21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

УДК 94+94(477)
ББК 63.3(0)

Згідно постанови президії ВАК України часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та
всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного
університету, протокол № 11 від 24 червня 2011 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки
авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 978-617-601-015-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2011

30. Drtina. Československo: můj osud/ Prokop Drtina// Praha: Melantrich, 1992, sv. II, kn 2, 253 s.
31. Hejl V. Zpráva o organizovaném násilí /Vilém Hejl// Praha: Univerzum Praha, 1990, 352 s.
32. Kaplan K. Nekravá revoluce. /Karel Kaplan// - Toronto, 1985.
33. Kaplan K. Pravda o Československu /Karel Kaplan// - s. 181.
34. Kaplan K., P. Paleček. Komunistický režim a politické procesy v Československu /Karel Kaplan, Pavel Paleček// Praha, Barrister & Principal, 2008, 256 s.
35. Ripka H. Únorová tragédie/ Hubert Ripka// Svědectví přímého účastníka. Brno, Atlantis, 1995, 302 s.

УДК 94(437) «1948/1954»

О.А.Субот

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 1948 - 1954 РР. «СПРАВА СЛАНСЬКОГО»

У статті висвітлюються злочини, вчинені верхівкою Комуністичної партії Чехословаччини щодо осіб, які представляли різні верстви чехословацького суспільства, насамперед проти відомих політико-партійних діячів. Проводиться детальний аналіз сфабрикованих політичних процесів, їх причини, перебіг та наслідки. Особлива увага приділяється вивченню найбільш резонансного процесу – «справи Сланського».

Ключові слова: *Комуністична партія Чехословаччини, політичний терор, сфабриковані процеси.*

В статье освещаются преступления, совершенные верхушкой Коммунистической партии Чехословакии в отношении лиц, представлявших различные слои чехословацкого общества, прежде всего против известных политико-партийных деятелей. Проводится детальный анализ сфабрикованных политических процессов, их причины, ход и последствия. Особое внимание уделяется изучению наиболее резонансного процесса - «делу Сланского».

Ключевые слова: *Коммунистическая партия Чехословакии, политический террор, сфабрикованные процессы.*

The article explores the crimes committed by the tip of the Communist Party of Czechoslovakia on persons from various strata of Czechoslovak society, especially against prominent politicians and party activists. A detailed analysis of fabricated political processes, their causes, course and consequences. Special attention is paid to studying the most resonant process - «Slanskys case».

Key words: *Communist Party of Czechoslovakia, political terror, fabricated processes.*

Період 1948 – 1954 рр. є однією з найтрагічніших сторінок історії Чехословаччини ХХ ст. Здавалось, що країна, переживши після Мюнхенського злочину, шість довгих років фашистського панування, поступово вибиратиметься з розрухи, будуючи новий лад. Проте державу, де протягом 1945 – 1948 рр. була сформована нова соціально-політична модель, побудована на комуністичній ідеології, поглинула хвиля терору і страху.

Розвиток ЧСР у період, що являє собою хронологічні рамки даного дослідження, був неоднозначним. Це було пов'язано, з одного боку, з намаганням керівництва КПЧ встановити в державі тоталітарний режим на зразок радянського, з іншого боку, протидією цьому процесу з боку різних верств населення, які пам'ятали довоєнне демократичне минуле. У ході такого протиборства виявляється домінування Комуністичної партії, яку у вирішальні моменти підтримувало і контролювало державне і партійне керівництво СРСР. Наслідком боротьби тоталітаризму радянського зразка з демократією стали численні політичні переслідування найрізноманітніших соціальних верств чехословацького суспільства з боку державно-партійного комуністичного апарату, що захопив владу в державі. Репресіям і гонінням піддавалися тисячі громадян ЧСР – партійні та державні діячі, інтелігенція, студентство, робітники і селяни – усі ті, хто не погоджувались з нав'язуванням тоталітарної комуністичної моделі, або просто виявились випадковими жертвами терору місцевих комуністів-сталіністів.

Завершальним актом цієї кривавої трагедії став гучний судовий процес проти групи відомих партійних діячів з верхівки КПЧ на чолі з Р. Сланським.

Метою даного наукового дослідження є, здебільшого, вивчення головних причин, що спонукали чеських комуністів-сталіністів вдатися до масових політичних переслідувань в 1948 – 1954 рр., насамперед, проти діячів КПЧ. Особливе місце в роботі займає вивчення резонансного судового процесу цього часу, пов'язаного зі «справою Сланського».

Хронологічні рамки охоплюють період з лютого 1948 р. (захоплення КПЧ влади у Чехословаччині) по листопад 1954 р.,

коли було оголошено останній вирок в усіх процесах, пов'язаних зі «справою Сланського».

Що стосується історіографії проблеми, то дане питання певною мірою досліджувалося українськими, російськими, чеськими і західними вченими.

Українськими істориками проблема політичних репресій у ЧСР на рубежі 40-50-х рр., на нашу думку, вивчена недостатньо повно. Огляд фондів провідних українських бібліотек, зокрема Національної бібліотеки імені В.В.Вернадського, засвідчує, що вітчизняні наукові праці з цієї проблематики в кількісному і, особливо, якісному компонентах поступаються дослідженням російських та західних, насамперед, чеських учених. У працях українських вчених-славістів дана проблема розглядається, як правило, оглядово, у контексті політичних процесів, що мали місце в країнах Східної і Південно-Східної Європи у той час, зокрема, Райка в Угорщині, Гомулки у Польщі, Костова в Болгарії. До таких праць можна віднести навчальний посібник «Історія західних та південних слов'ян» під ред. Є. П. Пугача [3] та хрестоматію «Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи в 1944 – 1953 рр.», укладену Р. М. Постоловським, Є. П. Пугачем та С. Ю. Страшноком [6]. Також окремі факти з даного питання містяться у дисертаційному дослідженні Ю. М. Терешка «Демократичний рух в Чехословаччині у 1945 – 1968 рр. [9].

Проблема політичних репресій у Чехословаччині оглядово представлена у працях російських вчених-славістів, зокрема Е. Задорожнюк, В. Мар'їної, Т. Волокітіної, Г. Мурашко, Г. Мельникова, І. Попа, З. Ненашевої та інших. Втім, роботи написані ними до 1990 р., мають здебільшого односторонній та заангажований характер. Проте більшість з названих науковців, створивши авторський колектив, провели детальне дослідження історії Чехословаччини ХХ ст., з врахуванням документів, що були розсекречені в пострадянський період. Ці пошуки закінчилися видавництвом фундаментальної двотомної праці «Чехия и Словакия в ХХ веке. Очерки истории» [11], а також дослідження «Становление политических режимов советского типа 1943 – 1953» [1].

Але найбільше матеріалів по дослідженню даного питання можна знайти в монографіях та наукових працях чеських авторів. Зокрема, чимало фактичного матеріалу міститься у мемуарах

активних учасників майбутньої «Празької весни» З. Млинаржа [5] та особливо, О. Шика [12], що були видані також і в Росії у першій половині 90-их рр. XX ст. Найбільш повні наукові дослідження цієї проблеми проводилися відомими чеськими ученими К. Капланом, І. Пеліканом, Ф. Сватеком та іншими, які спочатку змушені були працювати в еміграції, а потім виклали своє бачення цієї проблеми уже з врахуванням матеріалів розсекречених чеських архівів. Так, найбільш відомими науковими дослідженнями репресій 1948 – 1954 рр. у Чехословаччині серед місцевих вчених є роботи «Die politischen Prozesse in der Tschechoslowakei 1948 – 1954» [14], «Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu» [15], «Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slansky» К. Каплана, «The Czechoslovak Political Trials, 1950-1954: The Suppressed Report of the Dubcek Government's Commission of Inquiry» [16] І. Пелікана, Politické procesy v Československu po roce 1945 а «případ Slansky: Sbornik příspěvku ze stejnojmenné konference, poradane ve dnech 14.- 16. dubna 2003 v Praze» Іржі Пернеса та Яна Фойтціка.

Серед інших зарубіжних досліджень цікавою видається праця колишнього угорського комуніста, засудженого по «справі Райка Георга Ходоса» «Shauprozesse. Stalinistische Säuberungen in Osteuropa 1948 – 1954» [13]. Він розглянув політичні чистки у Чехословаччині цього періоду паралельно з процесами, що тривали в інших країнах Східної та Південно-Східної Європи, де було встановлено тоталітарні режими за радянським зразком.

Після захоплення влади у 1948 р. і закріплення її основ у Конституції комуністи перейшли до будівництва соціалізму за радянським зразком. У результаті чистки державного апарату на кінець травня 1948 р. було звільнено понад 20 тис. службовців. Як правило, їм на зміну приходили професійно невідготовлені висуванці з робітників. Для послаблення інших партій Національного фронту (НФ) заохочувався масовий перехід їх членів до КПЧ. За рахунок цього її кількісний склад зріс з 1400 тисяч у лютому 1948 р. до 2674 тисяч чол. в серпні того ж року. Комуністи вирішили зберегти НФ, змінивши корінним чином його роль у суспільстві. Існування інших партій зумовлювалось визнанням ними керівної ролі КПЧ, а також програми будівництва соціалістичного суспільства. До НФ були включені також

профспілки, Спілка чехословацької молоді та інші масові організації, на чолі яких були поставлені комуністи. Переслідування лідерів так званих «буржуазних партій та інших інакодумців призвело до їх вимушеної еміграції. До травня країну залишили близько 8 тисяч чоловік. У жовтні 1948 р. парламентом були прийняті закони про захист народно-демократичної республіки і про табори примусової праці, які створили передумови для масових репресій.

Політичним підґрунтям для масових репресій, у тому числі й проти високопосталених осіб у КПЧ стала сталінська теза про «посилення класової боротьби в період переходу від капіталізму до соціалізму». З цього приводу Генеральний секретар КПЧ Рудольф Сланський на раді крайових секретарів 21 – 23 вересня 1948 р. говорив: «Ми відразу після Лютого глибоко не усвідомили ленінсько-сталінське вчєкння про те, що перехід від капіталізму до соціалізму – це довготривалий етап, який супроводжується не затуханням класової боротьби, а її безумовним загостренням. Багато товаришів думали, що Лютий покладе край класовій боротьбі, що ми настільки сильні, що реакція не буде нам створювати опір, говорили про боягузтво реакції і гадали, що вона буде відступати й надалі, що перед нами – мирний період розвитку соціалізму». Далі, зайнявшись самокритикою, Сланський заявив, що боротьбу проти реакції слід було розпочинати раніше, і що проти неї наразі потрібно застосовувати «гострі» адміністративні заходи. [15, с. 111 – 112]. Так було дано поштовх до масових політичних розправ 1948 – 1954 рр.

Отже, боротьба проти реакції, як форма «класової боротьби, що загострюється в період переходу від капіталізму до соціалізму», стала формальним приводом до масових репресій не тільки у суспільстві, а й чистку самій партії. Причини ж останніх, на нашу думку, криються в тому, щоб, по-перше, очистити КПЧ від колишнього «буржуазного елемента», що поповнив ряди партії, вийшовши з надр інших політичних сил, а, по-друге, навіяти атмосферу страху і покори серед її членів.

Першими ж об'єктами терору стали католицька церква, опозиційні партії та армія. Так, серед служителів церкви з 1949 по 1954 р. було засуджено понад 130 тис. чол., з яких 180 чол. страчено. У трудових таборах, у тому числі і на уранових шахтах, опинилось і близько 8 тисяч ченців та черниць.

Вельми сприяли репресивному процесові радянські радники, що з'явилися в чехословацьких установах. Документи російських архівів свідчать, що керівництво Чехословаччини неодноразово зверталось до радянського уряду і особисто до Й. Сталіна з проханнями про їх надсилання з метою надання допомоги в перебудові різноманітних міністерств, галузей промисловості, кооперування сільського господарства, налагодження планування і державного контролю, організації і проведення політичних процесів, тобто побудові соціального життя за радянським взірцем. Чеські та словацькі партійні діячі не скупилися на заяві про необхідність копіювання досвіду СРСР щодо побудови нового соціалістичного суспільства. Москва, будучи кровно зацікавленою в посиленні свого впливу в Чехословаччині, охоче виконувала подібні прохання, направляючи до ЧСР на короткі чи більш тривалі терміни своїх радників [6, 371]. Особливо жваво цей процес відбувався у 1951 – 1952 рр. Було навіть прохання надіслати на однорічний термін «головного радника для роботи при чехословацькому уряді, на що радянське керівництво не пішло, побоюючись звинувачень у відкритій узурпації влади в ЧСР» [11, 102]. Запотоцький і Широкий, неодноразово заявляли, що Генеральна прокуратура СРСР є «одним з найважливішим гарантів дотримання законності і зміцнення державної дисципліни» [11, 102]. Вони ж наполягали на необхідності створення в Чехословаччині генеральної прокуратури радянського типу і перебудови судочинства за радянським взірцем. Надії при цьому покладались на радянських радників. Р. Сланський справедливо зазначав, що після 1948 року Чехословаччина остаточно стала частиною радянської сфери впливу в Європі [7].

Зрозуміло, що справжні причини репресій цього періоду у Чехословаччині слід шукати не в «загостренні класової боротьби», а в іншій площині. В цілому, можна виділити значний перелік об'єктивних і суб'єктивних факторів, що призвели до жахливого політичного терору кінця 40-х – І половини 50-х рр.

Насамперед, в даному контексті слід визначити вплив «югославського питання». Після того як Й. Б. Тіто заявив, що Югославія йтиме власним шляхом соціалістичного розвитку, незалежно від СРСР, Й. Сталін прагнув придушити прагнення до подібної самостійності в інших державах Південної і Південно-Східної Європи, що розглядались ним як радянська «вотчина».

Тому після їх «звільнення від нацизму радянському лідерові потрібно було відсторонити комуністичне керівництво в тих державах, в яких воно наслідило хоча б розмірковувати інакше, а тим більше використовувати такі поняття як «самостійний шлях розвитку», «самостійна народна демократія», «балканська федерація», тобто, простіше кажучи, не бажало підкоряти власні рішення сталінському диктату» [12, 68 – 69]. Як наслідок, в багатьох країнах, що розпочали будову соціалізму за радянським зразком, розпочалась підготовка процесів проти так званих «буржуазних націоналістів», «троцькістів» і «правих опортуністів». Так було сфабриковано «справи» К. Додзе в Албанії, Л. Райка в Угорщині, Т. Костова в Болгарії, В. Гомулки в Польщі, Л. Патрашкану в Румунії. Подібні процеси мали відбутися і у Чехословаччині.

Іншим важливим фактором стало «єврейське питання». У 1947 р. СРСР підтримав створення держави Ізраїль, розраховуючи, що завдяки союзу з цією країною він зможе чинити вплив на політичні процеси на всьому Близькому Сході. Коли ж стало зрозуміло, що тут переважатиме вплив Сполучених Штатів, Радянський Союз перестав робити ставку на Ізраїль і почав орієнтувати свою політику на антиізраїльськи налаштовані арабські країни [10, 70]. Але для того, щоб забезпечити вплив на арабські держави, йому необхідно було переконати їх у власній новій орієнтації по відношенню до Ізраїлю. З цієї причини в СРСР була розгорнута потужна антисемітська кампанія, відома під назвою боротьби з «безрідним космополітизмом».

«Безрідних космополітів», себто євреїв, що входили потужними політичними групами в керівництво комуністичних партій більшості країн Східної Європи, таврували як «троцькістсько-тітовських зрадників», «шпигунів США, Англії та Франції», що прагнуть знищити соціалістичні устрої в своїх державах.

Крок за кроком євреї втрачали право вільно сповідувати свої культурні традиції. Було заборонено викладання єврейської мови, видання газет, журналів і книг на івриті. Закривалися єврейські театри. У 1950 – 1952 р. Сталін наказав заарештувати й ліквідувати членів заснованого під час війни єврейського антифашистського комітету, потім звелів засудити до страти 24 видатних єврейських письменників і діячів мистецтва. Кульмінацією антисемітського

терору стали сфабриковані процеси проти інженерів єврейської національності у Ленінграді (так звана «ленінградська справа»), лікарів, що особисто лікували Сталіна («справа лікарів»), а також початок депортації радянських євреїв у далекосхідний Біробіджан. Одночасно з цією кампанією розпочалися потужні процеси в країнах «народної демократії», де масово викривались «західні шпигунські центри» та «сіоністські бюро». Не обминув цей процес і КПЧ, у керівництві якої також було чимало представників єврейської національності.

Чехословаччина, що за три роки до цього за вказівкою Москви стала основним постачальником зброї для війни за незалежність Ізраїлю, повинна була допомогти проведенню сталінського «вирішення єврейського питання», й процес Р. Сланського став кульмінаційною точкою у цьому.

Серед інших причин, що викликали нову хвилю репресій, став безумовно і розвиток серйозної психічної недуги самого радянського лідера, якому звідусіль ввижались вороги, котрі хотіли не тільки усунути його від влади, а й знищити фізично. Багато таких «ворогів радянський вождь вбачав і у комуністичних партіях інших держав, тому й надавав вказівки керівництву цих партій через власних радників більш пильно вести їхній пошук». Оскільки лідери більшості комуністичних партій держав соцтабору сліпо підкорялися волі «вождя народів», то і на всі сто відсотків намагалися виконати його «побажання. Так, зокрема, лідер КПЧ К.Готвальд, затятий сталініст, після декількох зустрічей у серпні – вересні 1948 р. з Й.Сталіним неодноразово заявляв, що він у захваті від радянського лідера, «що він не лише поважає товариша Сталіна, як свого учителя, а й усім серцем любить його» [11, 95]. Це свідчило про те, що ЧСР сповідуватиме радянську модель побудови соціалізму, невід'ємною рисою якої стали масові репресії.

Також безумовним є той факт, що, захопивши владу в країні, керівництво КПЧ намагалося організувати хвилю терору, посіявши атмосферу страху в чехословацькому суспільстві, щоб у інакодумців не виникло найменшого бажання бути в опозиції до чеських комуністів. А для повноти контролю під караючий меч сталінського-готвальдівського терору потрапили не тільки прості смертні та опозиціонери з інших партій, а й чимало провідних членів КПЧ.

Таким чином, атмосфера тотального страху і взаємних звинувачень панувала у відносинах між чеськими високопосадовцями з кінця 1948 р. Як згадує відомий чеський економіст, колишній член Політбюро ЦК КПЧ і активний учасник «Празької весни» О.Шик, сталінська теорія «загострення класової боротьби» на практиці відобразилась у внутрішньопартійній політиці «пильності та обережності» і призводила до усезагального стеження кожного за кожним. Від комуністів вимагали, щоб вони «сповідувались» один перед одним, постійно вишукували у себе нові й нові помилки і з покайним виглядом зізнавались у їх здійсненні. Наприклад, достатньо було забути зачинити двері, виходячи з канцелярії, щоб через це влаштували збори, у порядок дений яких входило самозвинувачення в пильності [12, 63]. Так створювалося необхідне політичне і моральне підґрунтя для масових «чисток в керівництві КПЧ.

Утвердившись на політичному Олімпі, КПЧ приступила до «чистки власних лав, щоб позбавитися навіть натяку на інакодумство і покарати його носіїв. Втім цей процес розгорнувся не одразу, а набирав сили поступово, що обумовлювалося внутрішньо- і зовнішньополітичними факторами. Готвальд, як стверджують сучасні дослідники, відносно довго опирався вказівкам знайти «чехословацького Райка в керованій ним партії. Надіслані з Москви по лінії держбезпеки радники «допомогли» йому подолати сумніви. Інші керівники КПЧ, зокрема Р.Сланський і В.Шірокий, виявилися більш рішучими і вже восени 1948 р. активно розпочали пошук ворогів у лавах компартії. Зокрема, на засіданні ЦК КПС 21 – 28 вересня 1948 р. Шірокий зазначав, що «проблема націоналістичних ухилів є на сьогодні серйозною небезпекою», і що керівні органи партії не вбереглись від впливу дрібнобуржуазного націоналізму [9, 104]. Мова йшла про Г.Гусака, голову Корпусу Уповноважених в Словаччині та його соратників, що мали особисті погляди щодо національної політики Праги і державно-правового становища Словаччини в рамках ЧСР, яку вони ще з часів війни уявляли як федеративну державу.

До середини 1949 р. «буржуазні націоналісти» були викриті в компартіях Албанії, Болгарії, Угорщини, Румунії і понесли «справедливе покарання», або ж, як мінімум, проти них тривали судові процеси. Влітку ж цього року дійшла справа і до Чехословаччини, яка у цьому плані дещо «відстала».

Початок широкомасштабного сфабрикованого процесу проти високопосадовців з лав КПЧ тісно пов'язаний зі «справою Райка» (Ласло Райк – міністр внутрішніх справ Угорщини, 1946 – 1948, засуджений і страчений 1949 р. за організацію американо-тітовського центру). Як зазначає Дж. Г. Ходос, процес Сланського почався не в Чехословаччині, а в Угорщині з висилки Гези й Шарлоти Павліків у Будапешт наприкінці травня 1949 р. Через місяць до Праги були надіслані разом протоколи «зізнань» подружжя, вибиті в будапештських сізо.

Цей скромний потік швидко переріс у лавину, що ховала під собою усе більше й більше керівних функціонерів чехословацької партії. Під назвою «процес Сланського» приховується найбільш жорстка розправа, яку сталінізм улаштував у державах-сателітах. Механіка угорського зразкового процесу була фактично скопійована у ЧСР – почасти московськими «радниками» і «інструкторами», почасти тими ж самими людьми МВС, які уже провели «процес Райка» [13, 167].

Під час візиту до Праги 21 – 24 червня 1949 р. М. Ракоші, передав К. Готвальду список з 65 «англо-американських шпигунів», що будітмо зв'язані зі «справою Райка». Серед них значились і два члени Політбюро ЦК КПЧ: міністр закордонних справ В. Климентіс та міністр внутрішніх справ В. Носек. Крім них у шпигунстві підозрювались також заступник Климентіса А. Лондон, радник К. Готвальда з економічних питань Л. Фрейка, відомий дипломат В. Гайду, секретарі обласних організацій КПЧ О. Шлінг, К. Мошко, Б. Гаек, Е. Полак і велика група словацьких політиків, у тому числі Г. Гусак, Е. Фріш, С. Фалтян. Готвальд висловив сумніви щодо причетності цих осіб до шпигунства, хоча пообіцяв провести внутрішнє розслідування. У Будапешті, де увесь процес по «справі Райка» зайняв лише 18 місяців, були здивовані тим, що «викриття шпигунів іноземних держав» затягується і порадили Готвальду звернутися до Москви, щоб з Міністерства держбезпеки надіслали досвідчених радників для допомоги у слідстві. Готвальд пораду прийняв і отирмав від Сталіна позитивну відповідь. Після завершення «справи Райка» радянські радники Лихачов і Макаров, що працювали в Будапешті і мали неабиякий досвід по викриттю «іноземних шпигунів», відбули до Праги.

Перші арешти відбулись в листопаді 1949 р. Так, під маховик репресій потрапили члени КПЧ: заступник міністра зовнішньої

торгівлі Е.Льобл, шеф-редактор газети «Руде право» В.Нови, радник з економічних питань голови уряду М.Рейман. З них і «вибивались необхідні свідчення. Незабаром було «доведено» наявність в Чехословаччині «буржуазно-націоналістичної групи змовників» на чолі з В.Климентісом., Р.Сланський під час зустрічі з радянським послом Сіліним заявив, що в керівництві КПЧ взяли до уваги усі вказівки товариша Сталіна щодо очищення партії від «буржуазних і шпигунських елементів» [11, 105].

На початку березня 1950 р. В. Климентіс був знятий з усіх постів і оголошений «чехословацьким Райком», завданням якого було «вивести Чехословаччину з-під впливу СРСР і включити її до західного «імперіалістичного блоку»» [11, 105]. Міністром іноземних справ став В.Шірокий. Через деякий час компанію Климентісу склали Г.Гусак, уповноважений міністра освіти в Словаччині Л.Новомеський та К.Шмідке. Усі вони на IX з'їзді КПЧ, що відбувся у травні були піддані критиці за «буржуазно-націоналістичний ухил», виступили з самокритикою власної роботи на партійних постах і визнали свою провину. Після з'їзду їх було переведено на інші посади, збір компромату проти словацьких «буржуазних націоналістів» продовжувався.

Влітку 1950 р. в Чехословаччину прибув новий радник МДБ СРСР В. Боярський при співучасті якого генеральний прокурор ЧСР Л. Копржива почав «розкручувати» справу Брненського крайового секретаря КПЧ О. Шлінга – «агента іноземної розвідки». В співробітництві з ним звинувачувалася член Президіуму ЦК КПЧ, заступник генерального секретаря партії М. Швермова (вдова Я. Шверми, що загинув під час словацького народного повстання 1945 р.), яка перебувала у близьких стосунках зі Шлінгом. Останній звинувачувався в «недружньому ставленні до СРСР, в диктаторських методах управління, в неправильній кадровій політиці. 6 жовтня 1950 р. О. Шлінга заарештували. В партії розпочались активні пошуки його прихильників, Незабаром ці пошуки перетворились у масову каральну акцію, спрямовану проти вищих партійних функціонерів і державних службовців. Незабаром заарештували Климентіса, Гусака, Новомеського, інших словацьких діячів – Л. Голдоша, Д. Окалі, співробітників МЗС А. Лондона і В. Гайду, кількох генералів і вищих офіцерів, у тому числі заступника міністра оборони Б. Райціна, керівників служби безпеки М. Завадського, Т.

Балажа, К. Черни, О. Валеша та ін., співробітників МВС, у тому числі брата М. Швермової заступника міністра К. Шваба, секретарів крайових партійних організацій Г. Ломського, М. Ланду, Ф. Фукса, Ф. Полака та ін.

Загалом на 1 січня 1951 р. кількість заарештованих становила 895 чоловік, у тому числі за шпигунство – 247, участь в націоналістичних, троцькістських та інших підпільних організаціях – 129, за іншу антидержавну діяльність – 281, за саботаж – 100, за антидержавну агітацію та пропаганду – 80 тощо [11, 107].

Згідно доповіді В. Копецького на лютневому пленумі ЦК КПЧ 1951 р. метою групи О. Шлінга було усунення від керівництва в партії К. Готвальда, Р. Сланського і А. Запотоцького, призначення М. Швермової на посаду генсека і перехід Чехословаччини в антирадянський табір «за шляхом Тіто». Словацькі буржуазні націоналісти теж буцімто ставили аналогічні цілі, для чого і прагнули захопити владу. 21 лютого заарештували М. Швермову. У бесіді з Сіліним Копецький підкреслював, що «Чехословаччина набула великої довіри у таборі країн народної демократії у зв'язку з розгромом банди Швермової – Климентіса» [1, 534 – 537].

Однак цього було замало. Саме тоді в СРСР набирала обертів боротьба з «безрідним космополітизмом». В 1950 і 1951 рр. Сталін знову й знову вимагав провести «Великий процес», однак його доводилося постійно відкладати, тому що серед сотень заарештованих жоден не підходив на роль «чехословацького Райка».

Дотепер це були другорядні фігури, не вистачало центральної символічної особи. Також представлений список головних обвинувачуваних: А. Лондон, В. Климентіс, Льобл, О. Шлінг і М. Швермова в Москві був визнаний недостатнім. Навесні 1951 р. московські «радники» одержали від Берії вказівку: тітовсько-троцькістський напрям обвинувачень доповнити іудейсько-сіоністським і поширити розслідування на партійну верхівку [13, 179].

Серед заарештованих наприкінці 1950 р. партійних і державних діячів було чимало євреїв, але потрібна була більш масштабна фігура. Вибір пав на Генерального секретаря КПЧ Р. Сланського, по-суті, другої після К. Готвальда людини в партії та державі, що особисто «доклав» свою руку до всіх вище

перерахованих процесів. Також під підозру у «зв'язках з англо-американськими агентами» потрапив завідувач міжнародним відділом ЦК КПЧ Б. Геміндер.

На відміну від справи Л. Райка в Угорщині чи Т. Костова в Болгарії процес Сланського відрізнявся безпрецедентно відвертою антисемейською спрямованістю. Єврейське походження, як і буржуазне, усіяко підкреслювалося, і найчастіше саме з ним пов'язували інкриміновані злочини. На допитах (наприклад, Е. Льобла, Б. Райціна й інших) обвинувачі й судді не обмежувалися отриманими під катуваннями зізнаннями у ворожій діяльності проти Чехословаччини, але вимагали зізнань обвинувачуваних у тому, що інтереси чеських і словацьких трудящих були далекі їм саме як євреям. На єврейське походження переважної більшості обвинувачуваних посилалися і як на фактор, що полегшував установлення конспіративних зв'язків.

У січні 1951 року в Москві відбулося таємне засідання комуністичних партій східного блоку, на якому обговорювалися військові справи. У засіданні брала участь делегація від кожної країни радянського блоку, яка складалася з двох представників: керівного партійного функціонера і тодішнього міністра національної оборони. Представниками від ЧСР були Р. Сланський та О. Чепічка, зять К. Готвальда. Про стан обороноздатності кожної країни звітував тодішній партійний керівник. Оскільки на черзі була Чехословаччина, В. Молотов, який тоді головував на засіданні, після консультації з Й. Сталіним, зазначив, що звітувати має не Р. Сланський, а О. Чепічка. Це був не лише жест щодо довіри О. Чепічці – тинь недовіри упала на Сланського: в Москві саме його зробили відповідальним за те, що він як генеральний секретар партії і як відповідальний за кадрову політику сприяв просуванню великої кількості ненадійних людей на високі посади в партії та до державної служби. Пізніше цей «факт» став одним із пунктів обвинувачень, пред'явлених на суді колишньому генеральному секретареві. Керівні службовці радянських сил безпеки, після того як на засіданні в Москві Р. Сланський за висловом Сталіна вів себе досить безцеремонно, могли сконцентрувати свою підозру та недовіру лише на одній людині [14, 199].

Вимушені покази проти Сланського почали давати більшість заарештованих. Головний слідчий з чехословацького боку Доубек

під керівництвом В.Боярського на підставі свідчень заарештованих підготував інформацію для генерального прокурора Л.Копрживи, котру той у липні 1951 р. направив до Москви.

Сталін, якому представили рапорт, повідомив 20 липня Готвальду, що зібраних матеріалів не достатньо, щоб висунути звинувачення проти Р.Сланського і Б.Геміндера. Він відкликав керівника радників Боярського в Москву, і запросив Готвальда до Москви для з'ясування цієї справи. В своїй відповіді 21 липня Готвальд висловив в однаковій мірі як сумніви про Р.Сланського і Б.Геміндера, так і обвинувальні свідчення, і відправив замість себе до Москви О.Чепічку, який брав участь в засіданні політбюро ЦК КПЧ (23 липня). На зустрічі з О.Чепічкою, радянський лідер, підтвердивши свою позицію, висловлену в листі, все ж сказав, що Сланський виявився «підсліпкуватим і надто довірливим» і через власні помилки в кадровій політиці не може більше залишатися на посаді Генерального секретаря КПЧ.

Здається, на цьому можна було б поставити крапку, але слідство у «справі Сланського», незважаючи на заборону К. Готвальда, продовжувалось.

31 липня Р. Сланський урочисто відзначив своє п'ятдесятиріччя. К. Готвальд надіслав йому вітальну телеграму, у якій із захопленням відмічав, що той завжди послідовно бореться за проведення більшовицької лінії проти опортуністів та шкідників..., вірний ідеям Леніна й Сталіна...

У той же самий день у Ронській в'язниці радянські «учителі» і їхні помічники ретельно вибивали з ув'язнених покази проти Сланського [13, 172].

Наприкінці липня радники і слідчі були єдині в тому, що Сланський є головою змовників. У перший тиждень серпня вони склали ще один рапорт і передали його Копрживі. Вони вимагали відмінити заборону щодо збору показів проти керівників партії, аби можна було задавати питання, що стосуються Сланського, і зібрати проти нього матеріали. Після розмови з Готвальдом Копржива дав свій дозвіл. Деяких ув'язнених змусили розповісти все, що вони знали про Сланського. Метою допитів було зібрання матеріалів, достатніх для усунення Р. Сланського з посади генерального секретаря.

6 вересня ЦК КПЧ постановив звільнити Сланського з поста генерального секретаря і перевести на посаду заступника прем'єр-

міністра. На засіданні було визначено програму дій слідства за трьома пунктами. Перше, Готвальд критикував спосіб, в який Сланський проводив партійну роботу. «Він створив такі умови, щоб поряд з офіційним силовим центром міг виникнути ще один». Ті, що хотіли підготувати показовий судовий процес проти Сланського, підхопили фразу «ще один силовий центр» і зробили це приводом нових розслідувань. Вони не сумнівалися в тому, що Сланський сам повинен був стати головою цього нового силового «антирадянського» центру.

Друге, Сланський визнав на цьому засіданні, що саме він відповідальний за помилкову кадрову політику, «яка призвела до того, що багато ворогів і зрадників змогли потрапити на такі важливі пости» і погодився зі своїм звільненням із посади.

Третє, у підготовці даного процесу дотримуватися напрямку, який чітко відмежовує його від судових процесів проти Райка і Костова. Через ідеологічну формулу боротьби проти сіонізму і єврейсько-громадянського націоналізму, тобто його антисемітську спрямованість, він мав своєрідну неповторну оцінку.

Вересневе засідання ЦК посилювало переконання слідчих, що Сланський був головою «сіоністського центру, і вони без критики прийняли все, що говорили радянські радники про єврейський імперіалізм як головну небезпеку для соціалізму. Після закінчення засідання ЦК радники видали розпорядження всі звинувачувальні матеріали щодо Сланського, його заступника Йозефа Франка, а також Б. Геміндера та інших викласти у рапорті. З матеріалами і рапортом вони поїхали до Москви [14, 201 – 202].

Незабаром відбулась і реорганізація партійного апарату, внаслідок чого було ліквідовано пост генерального секретаря, створено політсекретаріат і оргсекретаріат, які очолив К. Готвальд. Потік компромату проти Сланського посилювався. Його «постачальниками стали О. Чепічка, В. Копецький, А. Новотний, Ю. Дюріш, З. Неєдли та ін. [2, 10 – 20].

Відтак, головним лейтмотивом процесу, що готувався, стала боротьба проти сіонізму, єврейського буржуазного націоналізму, головної загрози розбудові соціалізму, як вважали у Москві на той час. Недарма, уже під час суду, Сланський, визнаючи справедливість усіх звинувачень проти себе, розпочав зізнання зі слів «Я, Рудольф Сланський, єврейського походження...» [12, 71].

11 (за іншими даними 22) листопада 1951 року в Празі

з'явився А. Мікоян, член політбюро ЦК КПРС. Він привіз із собою наказ Сталіна про арешт Сланського, оскільки існує небезпека втечі його за кордон. Готвальд вагався: у нього не було переконливих доказів, а Мікоян не привіз їх із собою. Нарешті Готвальд дав свою згоду з такими словами: «Сталін завжди давав нам добрі поради. Він має на руках докази, яких ми не маємо» [14, с. 202 – 203]. У ніч з 23 на 24 листопада Сланського заарештували. Рішення про це було прийнято 23 листопада на засіданні Готвальдом, Запотоцьким, Чепічкою і Бескановим. Двоє останніх пред'явили «доказ: «Лист Великому Двірнику». 9 листопада лист привіз агент чехословацької військової розвідки із Західної Європи в Прагу. В ньому зазначалося, що адресат хоче покинути країну, оскільки йому загрожує доля Гомулки. Цей лист склав Герберт Каудерс, також агент празької розвідки, який раніше був заарештований за економічні злочини, потім залишив в'язницю за невідомих обставин і зміг втекти в Баварію. Радники, слідчі, Готвальд і Запотоцький не мали сумнівів у тому, що посольство мало вплив на Сланського. Однак насправді цей лист був «спільним виробництвом» радянської і чехословацької розвідки і служби безпеки з метою арешту Сланського [14, 203].

Члени політичного секретаріату і правління ЦК КПЧ без заперечень схвалили рішення про арешт, так само як і 6 грудня члени ЦК КПЧ. Г. Бареш, Й. Франк та І. Гендріх, що працювали зі Сланським, говорили про те, що він готував «змову в самому центрі партії, в ЦК КПЧ, спираючись на агентуру іноземної розвідки», що він самовільно вирішував усі важливі питання, не ставлячи їх на обговорення ні секретаріату ні президії партії. А Новотний повідомив про підозри щодо ряду видних партійно-державних діячів. Всі вважали Сланського ворогом, зрадником і головою змовників. Тому вирок йому було винесено фактично ще до початку судового засідання. 2355 рішень партійних та інших комісій вимагали суворого покарання.

У наступні шість місяців були заарештовані ряд високих партійних діячів: Б. Геміндер, Я. Таусігова, Й. Франк, виконуючий обов'язки міністра Р. Марголіус, Й. Голдман, Л. Фрейка, А. Сімоне та інші. Допити проходили, як і звичайно, із застосуванням фізичного насилля і психічного терору, які впроваджувалися радянськими радниками. Підозра упала й на Копрживу, якого Сталін вважав «людиною Сланського». Копржива був не тільки

знятий зі своєї посади, а й заарештований в 1952 р. Слідством по «справі Сланського» займалися радянські радники. Як повідомляв тодішній посол СРСР у Чехословаччині А. Лаврентьев, Сланський у в'язниці намагався накласти на себе руки [6, 370]. Це, на думку Готвальда, зайвий раз підтверджувало його вину, що колишній Генеральний секретар партії – «значний ворог» [11, 110]. По країні після вказівки зверху, прокотилася хвиля мітингів, що вимагали покарати «змовників» якнайсуворіше. Процес по «справі Сланського» розпочався 20 листопада 1952 р., продовжувався 8 днів і до нього були залучені раніше заарештовані Климентіс, Райцін, Лондон та ін. Загалом, на лаві підсудних опинилися Рудольф Сланський, колишній генеральний секретар КПЧ, Вавро Гайду, заступник міністра закордонних справ; Бедржіх Геміндер, завідувач міжнародним відділом ЦК партії; Владо Климентіс, колишній міністр закордонних справ; Евжен Льобл, заступник міністра зовнішньої торгівлі; Артур Лондон, заступник міністра закордонних справ; Рудольф Марголіус, заступник міністра зовнішньої торгівлі; Бедржіх Райцін, заступник міністра національної оборони; Андре Сімоні, редактор газети «Руде право»; Отто Фішл, заступник міністра фінансів; Йозеф Франк, секретар ЦК компартії; Людвік Фрейка, голова економічної комісії ЦК партії й економічного відділу канцелярії президента; Карел Шваб, голова органів безпеки й заступник міністра внутрішніх справ; Отто Шлінг, перший секретар обласного комітету партії в Брно. Розподіл ролей здійснювався за такими принципами: 1. Кожен учасник процесу мусив бути готовим сказати на судовому процесі той текст, який йому визначили; 2. Серед підсудних повинні були бути керівні партійні діячі армії, сил безпеки, партійного і господарського апарату, міністерства торгівлі і зовнішніх справ; 3. Серед керівників «центру» більшість осіб повинні були бути єврейського походження, аби антисемітські тенденції судового процесу були чіткішими: серед 14 підсудних 11 були євреями (лише троє звинувачених: В. Климентіс, Й. Франк і К. Шваб – не були євреями) [14, с. 204]. Однак акт звинувачення не обмежувався простим нагадуванням підсудним їхнього єврейського походження. Він неодноразово вказував на змову конспіративного «світового єврейства». Сланський, Геміндер та інші «злочинці» підтримували й з особливим завзяттям захищали підривну діяльність сіоністів – передових агентів американського імперіалізму [13, 197].

Після восьми днів слухання справи, яка привернула увагу всього світу, суд виніс смертні вироки Р. Сланському, Б. Геміндеру, В. Климентісу, О. Шлінгу, Б. Райціну, А. Сімоне, К. Швабу, Л. Фрейці, О. Фішлу, Р. Марголісу та Й. Франку. Ще троє – А. Лондон, В. Гайду й Е. Льобл – отримали довічне ув'язнення [16, 272].

Третього грудня було здійснено усі смертні вироки.

13 січня 1953 політичний секретаріат ЦК постановив проведення так званого чергового процесу проти комуністичних партійних діячів, які ще з серпня 1951 знаходилися під арештом. Слідчі і радники об'єднали цих осіб у групи і представили їх як піхоту центру змовників, що незаконно потрапили на окремі посади силового апарату. Головним звинуваченим у ньому була М. Швермова, якій «не знайшлося місця» у головному процесі. Як і А. Лондон, чи В. Гайду, колишній секретар ЦК КПЧ отримала довічне ув'язнення. 25 і 26 травня 1953 року слухали справу проти групи службовців міністерства зовнішніх справ, 21 грудня проти працівників служби безпеки; протягом усього 1954 року проходив судовий процес проти генералів та офіцерів армії, з 26 по 28 січня перед судом постали політичні діячі партійного апарату, з 21 по 24 квітня – словацькі «буржуйські націоналісти, а в серпні 1954 – група економістів. Крім того проходили деякі судові процеси, де був лише один обвинувачений, як, наприклад, проти Йозефа Павела, Йозефа Сморковські і Едуарда Оутрати.

Отже, антисемітські тенденції судового процесу по справі Сланського відповідали внутрішньополітичним, і передусім, зовнішньополітичним намірам радянського керівництва в переломний період конфлікту з Ізраїлем, розпалювання яких з самого початку підтримувала Москва. Кремль розраховував в Ізраїлі на режим, який би дав можливість Радянському Союзу протиснутися в політичний вакуум, який в цьому регіоні виник у наслідок відступу Великої Британії. Однак внутрішньо- і зовнішньополітичний розвиток Ізраїлю відбувався в зовсім в іншому напрямку.

На засуджених в ході політичних процесів 1948 – 1954 рр керівництво КПЧ переклало всю відповідальність за наростання в країні соціально-економічної напруги і за невдачі у справі прискорення розбудови соціалізму в Чехословаччині.

Після смерті Сталіна й страти Берії частина «радянських

інструкторів» повернулася до Москви. Ті, що лишилися у Празі, були паралізовані подіями у Кремлі і довірили керівництво політичними процесами Каролу Бацилеку. Однак міністр держбезпеки бачив, що розвиток подій у сусідніх країнах ускладнює його завдання.

У Радянському Союзі після самокритики планів антисемітського цькування відбувся перегляд конфлікту з Тіто. Навесні 1954 р. спеціальна комісія партії дійшла висновку, що Югославія є не «військово-фашистською диктатурою», а соціалістичною державою. У жовтні цього ж року в «Правді» з'явилася стаття, присвячена 10-річчю звільнення Югославії, причому в ній підкреслювалося «братерство по крові народів соціалістичної Югославії й Радянського Союзу. Такі зміни йшли від самої верхівки КПРС і коли М. Хрущов відвідав Белград, то відразу по прибутті на аеродром назвав Тіто, недавнього «агента імперіалізму», і «кривавого пса» «дорогим товаришем» [5, 33]. Однак найдужчий удар по чехословацьких сталіністах був завданий з Угорщини, де в жовтні 1954 р. ЦК відкрито оголосило, що вирок «помилково звинувачених товаришів у процесі Райка» не має чинності. Усі жертви цього процесу, що на той час перебували у в'язниці, були звільнені з неї. Таким чином, політичні процеси, сфабриковані сталіністами у Чехословаччині, розпочалися в Угорщині й там же закінчилися через п'ять років. Вирок проти Оутрати 2 листопада 1954 р. був заключним актом цієї кривавої трагедії. Професор не дожив до своєї реабілітації й помер в 1962 р. як остання жертва чехословацького сталінізму.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що усі політичні процеси проти діячів КПЧ у 1948 – 1954 рр. були штучними і уміло організованими. Причетними до їх фабрикування були не лише особи з силових відомств державного апарату ЧСР і особисто президент К.Готвальд, а, насамперед, радянські радники, що працювали на замовлення Кремля. Політичні події, що відбувалися в цей час у масштабах Чехословаччини, були характерними для усіх країн Європи, що ввійшли до соцтабору у післявоєнний час, за винятком Югославії. Головними ж причинами переслідувань стали зовнішні фактори, зокрема «ізраїльський» та «югославський», що в свою чергу були викликані специфікою радянської тоталітарної системи та

наростаючою політичною напругою у міжнародних відносинах між Сходом та Заходом.

Джерела та література

1. Волокитина Т. В., Мурашко Г. П., Носкова А. Ф., Покивайлова Т. А. Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа 1943 – 1953. Очерки истории / Татьяна Волокитина, Галина Мурашко, Альбина Носкова, Татьяна Покивайлова // М.: 2002.
2. Дело Сланского // Вопросы истории. – 1997. – №4. – с. 7 – 20.
3. Є. П. Пугач, С. Ю. Страшнюк, Р. М. Постоловський. Історія західних та південних слов'ян: ХХ століття: Навч. посібник / Євген Пугач, Сергій Страшнюк, Руслан Постоловський // Харків.: Око, 1998.– 462 с.
4. Клеванский А. Х. и др. Краткая история Чехословакии /Александр Клеванский // М.: Наука, 1998. – 576 с.
5. Млынарж З. Мороз ударил из Кремля /Зденек Млынарж – М.: «Республика», 1992. – 287 с.
6. Постоловський Р. М., Пугач Є. П., Страшнюк С. Ю. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи в 1944 – 1953 рр. Хрестоматія для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів /Руслан Постоловський, Євген Пугач, Сергій Страшнюк // Харків: «Бізнес-інформ», 200 – 472 с.
7. Сланский Р. Чехословакия станет демократической страной / Рудольф Сланский (мл.) // Известия. – 1990. – 13 апреля.
8. Терешко Ю. М. Кампанія сталінського терору у Чехословаччині – кінець мирного етапу народної демократії // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, ч. II / Юрій Терешко // Рівне, 1996. – с. 89 – 92.
9. Терешко Ю. М. Демократичний рух у Чехословаччині 1945 – 1968 рр. Кандидатська дисертація / Юрій Терешко – Київ: інститут української археографії і джерелознавства, НАНУ, 1999. – 201 с.
10. Черній А. І., Черній В. А. Історія південних і західних слов'ян / Альберт Черній, Валерій Черній – Рівне: Волинські обереги, 1999.
11. Чехия и Словакия в ХХ веке. Очерки истории: в 2 кн. / (отв. Ред. Марьяна В. В.) / Валентина Марьяна – М.: «Наука», 2005 – ХХ век в документах и исследованиях. Кн. 2 – 558 с.
12. Шик. О. Весеннее возрождение – иллюзии и действительность / Ота Шик – М.: 1991.
13. Hodos Georg H. Schauprozesse. Stalinistische Säuberungen in Osteuropa 1948 – 1954 / Georg Hermann Hodos – Berlin, Aufbau-Verlag, 2001. – 404 s.
14. Kaplan K. / Die politischen Prozess in der Tschechoslowakei 1948 – 1954/ Karel Kaplan – München, Oldenbourg, 1986 – 230 p.

15. Kaplan K. Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu/ Karel Kaplan – Praha, 1966.
16. Pelikan J., ed. The Czechoslovak Political Trials, 1950-1954: The Suppressed Report of the Dubcek Government's Commission of Inquiry/ Jiří Pelikan – Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1971. 360 p.

УДК: 943. 7. 088

I.В.Філіпчук

РОЛЬ ЧАСОПИСУ « LITERARNI LISTY» У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.

Жодна, навіть найсильніша ідея, нічого не варта, якщо відсутня можливість донести її до свідомості хоча б однієї людини. Та коли мова йде про державотворчий процес, важливим є усвідомлення тієї чи іншої ідеї усіма громадянами країни, і далеко не останню роль у цьому процесі відіграють засоби масової інформації та періодичні видання зокрема.

Ключові слова: *періодичні видання, свобода, цензура.*

Ни одна, даже самая сильная идея, ничего не стоит, если отсутствует возможность донести её до сознания хотя бы одного человека. Но когда речь идет о процессе строительства государства, важным является осознание той или иной идеи всеми гражданами страны, и далеко не последнюю роль в этом процессе играют средства массовой информации и периодические издания в частности.

Ключевые слова: *периодические издания, свобода, цензура.*

No, even the strongest idea is worth nothing if there is no possibility to communicate it to the consciousness of at least one person. But when it comes to the state process is an important recognition of this or that idea of all citizens and not the least role in this process is played by the media and periodicals, in particular.

Key-words: *periodicals, liberty, censorship.*

Одну з провідних ролей у розвитку процесу, який в історичній науці отримав назву «Празька весна», відіграла періодична преса Чехословаччини. Серед багатьох чехословацьких видань 60-х рр. ХХ ст. особливе місце займає часопис «Literarni Listy» («Літерарні листи»).

22 лютого 1968 року світ побачив пробний номер тижневика союзу чехословацьких письменників «Літерарні листи». Його

ЗМІСТ

Савчук П.О. ПОСТОЛОВСЬКИЙ РУСЛАН МИХАЙЛОВИЧ – ЛЮДИНА, ОРГАНІЗАТОР, НАУКОВЕЦЬ.....	3
---	---

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Жук О. М. СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕЛЕНЬ КРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В 1569-1648 РР.	13
--	----

Карімова К. В. ВПЛИВ ЕТНІЧНИХ ГРУП НА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В КІНЦІ ХVІІІ – СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.	28
--	----

Іванова В.О. ГЕНЕРАЛ М.І. ДРАГОМИРОВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877 – 1878 РР.....	34
--	----

Проскурняк В.П. ОСИП МАКОВЕЙ ТА ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	51
---	----

Пальчевський Р.С. СОКІЛЬСЬКИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ	63
---	----

Журавльова С.П. УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.....	71
---	----

Дерман І. П. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В 20-ТІ – НА ПОЧАТКУ 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	82
---	----

Давидюк Р.П. ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАНІЯ ВОЛИНЦЯ В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	91
---	----

Гуменюк О. В. ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1939-1941 РР.).....	102
Півоварчук В.М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН 1939-1941 РР.....	108
Капіган Л.І. МОВНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ В ЗАКАРПАТТІ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ	115
Киридон П.В. ДІЯЛЬНІСТЬ НОМЕНКЛАТУРИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В 1945-1953 РОКАХ	128
Дубей В.І. ЗАСАДИ АВТОТРАНСПОРТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ...	141
Киридон А.М. УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ФОРМАТІ КРОС – ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	149
Петрук Л.П. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	167
Чорна Л.О. РІДНА ПРИРОДА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ.....	176
Безкоровайна О.В. ФІЛОСОФСЬКІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНА ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ.....	185
Карпухіна Т.О. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У НОВІТНІЙ ПЕРІОД	207

Веремейчик Л. Ф.
ДУХОВНЕ СЛУЖІННЯ ТА КАПЕЛАНСТВО В ЗБРОЙНИХ
СИЛАХ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 232

Сойчук Р.
СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНА УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ 243

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепя Б.А.
ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕСОПНИЦІ..... 255

Семешук В. М.
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ТА ПРИРОДНИЧІ
ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ МЕЛІОРАТИВНИХ
РОБІТ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ..... 266

Прищепя О.П.
УЧАСТЬ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ФОРМУВАННІ
МІСЬКОГО ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА) 273

Галуха В.Л.
УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
Й ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ У ХОДІ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ
НА ВОЛИНІ У МІЖВОСННИЙ ПЕРІОД..... 283

Жив'юк А.
ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ
КОМПАРТІЙНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ВПРОДОВЖ 1940-х РОКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У) 293

Михальчук Р. Ю.
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ГОЛОКОСТУ В ПІВДЕННІЙ
РІВНЕНЩИНІ (на прикладі Здолбунівського району)..... 304

Ларькіна Л.М.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СТВОРЕННЯ КОМІСІЙ СПРИЯННЯ ЗА ДОТРИМАННЯМ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ
НА ВОЛИНІ (1961–1966 рр.) 316

Доброчинська В. А., Шеретюк В.М.
СТОРИНКИ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1967–1998 рр.)..... 322

Білявцева О.В.
ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
ТА САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНЦІВ
ПРАВОСЛАВНИМИ МОНАСТИРЯМИ РІВНЕНЩИНИ
(НА ПРИКЛАДІ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОГО
ГОРОДОЦЬКОГО ТА СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО
КОРЕЦЬКОГО ЖІНОЧИХ МОНАСТИРІВ) 339

Жилюк С. І.
СТАНОВИЩЕ ІУДЕЙСЬКИХ ГРОМАД
НА ЖИТОМИРЩИНІ В РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ..... 346

Чура В.І.
НАСЛІДКИ КОМПАРТІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ
НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1988 РОЦІ..... 357

Демянюк І.В.
ПРЕДТЕЧА НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОГО
РУХУ УКРАЇНИ НА РІВНЕНЩИНІ..... 368

**ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС**
Полнохович Ю. Ю.
«ЮВІЛЕЙНІ ЦЕРЕМОНІЇ» ЗА ДАНИМИ НАПИСІВ
МАЙЯ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ..... 385

Петрович І.
ІШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ФЕОДАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ЧЕХІЇ..... 395

Якимчук О.О.
НАСТУП ДЕРЖАВИ НА МАЙНОВІ ІНТЕРЕСИ
КНЯЗІВ ЛЮБОМИРСЬКИХ У КОНТЕКСТІ
ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР. 404

Шеретюк Р.М. ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕРЕДОВИЩІ УНІАТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	415
Венгер Н. В. ЕТНІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ СТ. ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: НА ПРИКЛАДІ МЕНОНІТСЬКОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ	424
Троян С.С. НІМЕЧЧИНА НА ШЛЯХАХ «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»: АДМІРАЛ А. ФОН ТІРПІЦ І ПРОГРАМА БУДІВНИЦТВА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ	444
Василюк А.В. СПІЛКИ У ПРАЗІ В 1890-1910 РОКАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ МІЖЕТНІЧНОГО КЛІМАТУ	454
Бунечко С. М. АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПОЛЬЩІ 1930-Х РР. КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	464
Луцик Г. РОЛЬ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ СЛОВАЧЧИНИ У СТАНОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1945-1948 РОКИ).....	476
Субот О.А. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 1948 – 1954 РР. «СПРАВА СЛАНСЬКОГО».....	497
Філіпчук І.В. РОЛЬ ЧАСОПISУ «LITERARNI LISTY» У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.....	517
Віруцька С.В. БОЛГАРІЯ І «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 РОКУ	521

Жулканич Н., Безега Т.
ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
В РУМУНІЇ (80-90-і рр. ХХст.)..... 532

Санжаревський О.І.
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМИН
РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ З КРАЇНАМИ БАЛТІЇ
В 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ..... 541

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

Савчук П.О.
НАУКОВА ШКОЛА
«ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ»..... 550

Грипич С.Н.
ПОСТАТЬ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
ТА КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ..... 561

Деміроглу Х.
ІСТОРИЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ВОЛЗЬКИХ БУЛГАР..... 570

Синяк І.Л.
ФОРМУЛЯРИ ВИКОНАВЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО
В ДОБУ НОВОЇ СІЧІ..... 588

Постоловський Р.М.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ У
ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ..... 599

Казначеева Л.М.
ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ВОЛИНСЬКОГО ДВОРЯНСЬКОГО ЗІБРАННЯ..... 635

Троян П.С.
АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ
НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ..... 644

Кузьменко Л.І. ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЙОГО СТОСУНКІВ З РОДИНОЮ	649
Шатрова М.Б. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА КІНЦЯ ХІХ — 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ.....	661
Багрій Т.М. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918 – 1938 РР.) У СУЧАСНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЧЕХІЇ.....	672
Підберезних І.Є. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ США У ДАЛЕКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ (1945-1991 роки): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ.....	683
Хмельницький Б. І. СУСПІЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНІ ДОКУМЕНТИ ІЄРАРХІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ.....	702
Заглинська Л.В. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ: ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	710
Трачук Л. НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ В БІБЛІОГРАФІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗРІЗІ	719
Остапчук Ю.А. ІСТОРІОГРАФІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ КАТАЛОГІВ.....	733
Полянський О. БИТВИ ЗА ІСТОРІЮ УКРАЇНИ: ВІД ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ДО ПРЯМОЇ УКРАЇНОФОБІЇ	744
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	770

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки

Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 21

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *С. С. Троян*

Технічне редагування – *колектив філологів кафедри методики викладання культури української мови РДГУ*

Комп'ютерна верстка – *О. Ю. Третьяк, В. Б. Самсонюк*

Обкладинка – *Г. В. Волохов*

Фото – *В. Ю. Ричко*

Підписано до друку 10.06.2011 р.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет. Друк різнографічний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 42,3.

Тираж 300. Зам. №105/1

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

Видавець О.Зень
Свідоцтво РВ №26 від 6 квітня 2004 р.
пр.Кн.Романа, 9/24, м.Рівне, 33022
тел.: 0-362-24-45-09; 0-67-36-40-727
E-mail: olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
Друк: ПП І. О. Самборський
вул. Толстого, 3, м. Рівне, 33028
тел.: 0-362-22-41-20